

УДК 929-043.82:7.036.1(=111)«Уоллес»



**ПИЛИПЧУК Олег,**

доктор біологічних наук, професор,  
академік-секретар Відділення історії науки і  
техніки ГО «Національна академія наук вищої  
освіти України» (м. Київ, Україна)

[olegpilipchuk47@gmail.com](mailto:olegpilipchuk47@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8178-3347>



**ПИЛИПЧУК Оксана,**

доктор історичних наук, доцент, провідний  
науковий співробітник Відділу історії та  
соціології науки і техніки Державної установи  
«Інститут досліджень науково-технічного  
потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва  
НАН України» (м. Київ, Україна)

[oksanapilipchuk78@gmail.com](mailto:oksanapilipchuk78@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-7201>

**АНГЛІЙСЬКИЙ НАТУРАЛІСТ АЛЬФРЕД РАССЕЛ УОЛЛЕС (1823–1913): ЖИТТЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ, НАУКОВІ ЗДОБУТКИ**

*Стаття присвячена формуванню наукового світогляду А. Р. Уоллеса – видатного англійського дослідника природи, мандрівника, співавтора і послідовника вчення Ч. Дарвіна. Спільно з останнім він розробив теорію природного добору, але беззастережно визнавав пріоритет Ч. Дарвіна. Подорожуючи островами Малайського архіпелагу, дійшов переконання про закономірності розподілу організмів у результаті діяльності природного добору. А. Уоллес конкретизував концепцію «центрів походження тварин», вважаючи, що початок існування кожного виду співпадає з простором, часом і життям раніше існуючого виду. А. Уоллес не переставав розробляти питання еволюції органічного світу в контексті теорії природного добору. Свої погляди вчений виклав у великій праці «Дарвінізм», у якій з ясністю і простотою*

розглядає найбільш важкі теми, полемізує з послідовниками Ламарка і викладає пункти своїх розбіжностей з Ч. Дарвіном. Адже відомо, що він негативно ставився до запропонованого Ч. Дарвіном принципу статевого добору і не визнавав спадкування набутих ознак. Фактично, працею «Дарвінізм» завершуються великі і оригінальні праці А. Уоллеса з природознавства, якими він прославив своє ім'я в науці. Праці останніх двох десятиліть його життя носять характер більш філософських і соціальних трактатів. У них проявилось його своєрідне світосприйняття. Хоча при обробці колекцій А. Уоллеса доводилося часто бувати в Лондоні, щоб працювати в бібліотеках і музеях, спілкуватися з передовими вченими, однак жити в Лондоні він не міг. Природжений провінціал, він повинен був оселитися поближче до природи. Наукові роботи А. Уоллеса порушили безліч актуальних проблем і накреслили шляхи їхнього вирішення в майбутньому. Поєднання глибоких знань у різних галузях науки з історією їх розвитку зумовило формування в А. Уоллеса власних поглядів на науку, як специфічне природне середовище, властиве людині.

**Ключові слова:** зоогеографія, біогеографія, теорія еволюції, подорожі, науковий світогляд, А. Р. Уоллес.

#### **ENGLISH NATURALIST ALFRED RUSSELL WALLACE (1823–1913): LIFE, ACTIVITIES, SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS**

*The article is devoted to the formation of the scientific worldview of A. R. Wallace – an outstanding English naturalist, traveler, co-author and follower of the teachings of C. Darwin. Together with Darwin, he developed the theory of natural selection, but unconditionally recognized the priority of C. Darwin. Traveling through the islands of the Malay Archipelago, he became convinced of the regularities of the distribution of organisms as a result of the activity of natural election. He specified the concept of «centers of origin of animals», believing that the beginning of the existence of each species of animals coincides with the space, time and life of a previously existing species. A. Wallace did not cease to develop the issue of the evolution of the organic world in the light of the theory of natural selection. The scientist set out his views in the great work Darwinism. In this work, A. Wallace clearly and simply examines the most difficult topics, polemicizes with the followers of Lamarck and sets out the points of his disagreement with C. Darwin.*

*After all, it is known that he negatively treated the principle of sexual selection proposed by Darwin and did not recognize the inheritance of acquired characteristics. In fact, the work Darwinism concludes Wallace great and original works on natural science, with which he glorified his name in science. The works of the last two decades of his life are in the nature of more philosophical and social treatises. They manifested his peculiar worldview. Although when processing the collections, A. Wallace had to often visit London to work in libraries and museums, communicate with advanced scientists, he could not live in London. A born provincial, he had to settle closer to*

*nature. The scientific works of A. Wallace raised many topical problems and outlined ways to solve them in the future. The combination of deep knowledge in various branches of science with the history of their development led to the formation of A. Wallace own views on science as a specific natural environment inherent in man.*

**Keywords:** *zoogeography, biogeography, theory of evolution, travel, scientific worldview, A. R. Wallace.*

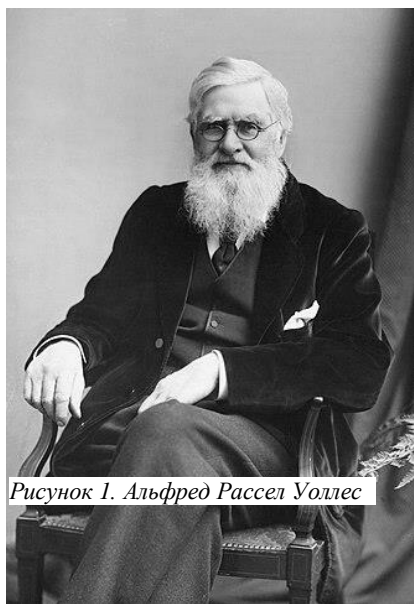


Рисунок 1. Альфред Рассел Уоллес

**Постановка проблеми.** Ім'я видатного англійського дослідника природи Альфреда Рассела Уоллеса відоме сьогодні кожному натуралісту. Основоположник нових наукових дисциплін і напрямів – в зоогеографії, географії, еволюційному вченні, біогеографії, антропології, астробіології, космології. Особливо він відомий тим, що незалежно від Ч. Дарвіна розробляв теорію еволюції. Його стаття про природний добір була опублікована у 1858 р. разом з працями Ч. Дарвіна. Це змусило Ч. Дарвіна негайно опублікувати працю «Походження видів шляхом природного добору» (1859).

А. Уоллес здійснив ґрунтовні польові дослідження природи: спочатку у басейні ріки Амазонки, а згодом і на Малайському архіпелазі, розташованому між Південно-Східною Азією (півостровом Індокитай) та Австралією. Архіпелаг складається з приблизно 20 тисяч островів загальною площею близько 2 млн км<sup>2</sup> та розділяє Індійський і Тихий океани. Це найбільший у світі архіпелаг, на якому розташовані такі країни як Індонезія, Філіппіни, Сінгапур, Бруней, малайські штати Саравак, Сабах і федеральна територія Лабуан, Східний Тимор та більша частина Папуа Нової Гвінеї. Вчений-мандрівник запропонував фауністичний поділ, який сьогодні називається «лінією Уоллеса» та поділяє індонезійський архіпелаг на дві окремі частини: західну, – в якій тварини в основному азійського походження, і східну, в якій відображена фауна Австралії.

Сьогодні А. Уоллес вважається провідним експертом з географічного розподілу видів тварин, його називають «батьком біогеографії». Подорожуючи островами Малайського архіпелагу, вчений дійшов висновку про закономірності розподілу організмів у результаті діяльності природного добору; конкретизував концепцію «центрів походження», вважаючи, що початок існування кожного виду співпадає як за простором, так і за часом з життям раніше існуючого близького виду. Поклавши в основу зоогеографічного районування орнітогеографічні області Ф. Склетера, створив схему зоогеографічного районування земної суші, яка зберігає своє значення до теперішнього часу. Для 6 зоогеографічних областей встановив 24 підобласті. Вважав, що основні формоутворюючі процеси відбуваються на північних континентах, звідки молодші і просунуті форми тварин і рослин відтісняють давніших і архаїчних далі на південь. Згодом ці уявлення вчений оформив у концепцію «відтіснених реліктів».

Разом з цим він був одним із провідних еволюційних мислителів ХІХ ст. і зробив вагомий внесок у розвиток еволюційної теорії. Він вважається одним із першовідкривачів природного добору. В даному контексті заслуговує на особливу увагу його концепція попереджувального забарвлення тварин (відома як «ефект Уоллеса»), а також гіпотеза про те, як природний добір може сприяти видоутворенню за допомогою заохочення створення бар'єрів проти гібридизації.

Праця А. Уоллеса «Місце людини у Всесвіті» була першою серйозною спробою біолога оцінити вірогідність існування життя на інших планетах. Він дійшов висновку, що Земля була єдиною планетою у Сонячній системі, яка могла підтримувати життя головним чином тому, що це планета, на якій вода могла існувати у рідкій фазі. А. Уоллес також є одним з перших вчених, який серйозно досліджував питання про існування життя на Марсі. У праці «Чи придатний Марс?» А. Уоллес критикував твердження Персиваля Лоуелла про те, що на

Марсі існують марсіанські канали, побудовані розумними істотами. А. Уоллес провів місяці досліджень, проконсультувався з різними експертами і підготував власний науковий аналіз марсіанського клімату і атмосферних умов.

**Аналіз наукових публікацій.** Вперше про А. Уоллеса писав російський дослідник О. М. Анучин у журналі «Землеведение» у 1913 р. [1]. Його стаття «Уоллес як учений і мандрівник» була передрукована у книзі «Люди зарубіжної науки» (1960) [2]. І. І. Пузанов опублікував ґрунтовну статтю «А. Уоллес як учений і мандрівник», що стала передмовою до книги А. Р. Уоллеса «Тропічна природа», опублікованої у 1936 р. [3]. Відмітимо біографічну статтю Джона ван Уайтля [4]. Історіографію питання складають також публікації Т. М. Берра «Прийняття Уоллесом пріоритету Дарвіна його власними словами» [5], В. В. Казютинського «Антропний принцип в науковий картині світу» [6], Генрі Бейтса «Натураліст на Амазонці» [7], Дж. Уилсона «Альфред Рассел: Забутий еволюціоніст» [8], В. Матюхіна «Вічно другий» [9]. Серед сучасних публікацій виділимо колективну статтю «Альфред Рассел Уоллес про гармонію у Всесвіті (До 120-річчя його праці «Місце людини у Всесвіті»)», опублікованій у журналі «Космічна наука і технології» [10].

Отож, **метою статті** визначено дослідження життя, діяльності та наукових надбань видатного англійського природознавця, зоогеографа Альфреда Рассела Уоллеса – автора теорії шести зоогеографічних областей тваринного світу.

**Виклад основного матеріалу.** Народився А. Уоллес 8 січня 1823 р. у шотландському селі Лендбадок неподалік від містечка Аск, що у графстві Монмутшір, восьмим з дев'яти дітей Томаса Уоллеса і Мері Енн Гріннелл. Батько Альфреда був юристом за освітою і в основному займався нерухомістю. Невдалі інвестиції похитнули фінансовий стан сім'ї. Коли Альфреду виповнилося 5 років, сім'я Уоллесів переїхала до Хартфорда, рідного містечка мами, неподалік Лондона.

До 14 років юний Альфред ходив до місцевої початкової школи, однак через фінансові труднощі у віці 14 років змушений покинути школу і разом зі старшим братом Джоном виїхати до Лондона. Спочатку він був землеміром, далі влаштувався учнем до годинникового майстра, який так і не видав йому диплома. З 1837 р. Альфред працював помічником геодезиста в іншого старшого брата Уільяма. У 1843 р. бізнес Уільяма занепав і Альфред залишив цю роботу. Після невеликого періоду безробіття Альфред влаштувався викладачем у Народну школу м. Лестера (1844), а через 2 роки – в Уельсі (1846). У 1845 р. помер брат Уільям і Альфреду довелося зайнятися справами його фірми. Однак невдовзі він залишив цю справу і влаштувався інженером-геодезистом на будівництві залізниці. Альфред змушений був постійно подорожувати, що сприяло розвитку його хобі – збиранню колекції комах. Вже у 1840 р. у Альфреда з'явився інтерес до природознавства, він займався ботанікою і збирав гербарій. І хоча у більш дорослому віці він присвятив себе вивченню ентомології та орнітології, все ж інтерес до ботаніки зберіг до глибокої старості.

У 1846 р. А. Уоллес став викладачем Техніко-механічного інституту Ніта, в будівництві якого брав активну участь. Він оселився в котеджі поблизу Ніта разом з матір'ю, сестрою і молодшим братом (батько помер у 1843 р.).

Працюючи вчителем у Лестерівській школі, Альфред познайомився з молодим викладачем Генрі Бейтсом (пізніше автором відомої книги «Натураліст на Амазонці»). Г. Бейтс заохотив Альфреда до колекціонування жуків. Він також запропонував Альфреду прочитати книги Чарльза Лайєля «Основні начала геології» (1830–1833), «Подорож навколо світу на кораблі «Бігль» (1839) Чарльза Дарвіна та ін. Альфред познайомився з радикальними політичними ідеями Роберта Оуена і Томаса Пейна. Під час сумісних екскурсій в околицях Лестера молоді натуралісти почали мріяти про подорож до Бразилії – скарбниці для

ентомологів і ботаніків. Цьому сприяли також праці Олександра фон Гумбольда, Уільяма Едварса і Ч. Дарвіна.

У 1848 р. молоді дослідники відправилися на торговельному кораблі-паруснику до м. Пара. Необхідні грошові витрати вони вирішили покривати від продажу природничо-історичних колекцій. Прибувши до гирла Амазонки, Г. Бейтс і А. Уоллес протягом 2-х років подорожування піднялися доверху за її течією до місця впадання в Амазонку Ріо-Негро, притоки великої ріки, але там їхні шляхи розійшлися: Г. Бейтс повинен був проникнути до верхів'їв Амазонки, а А. Уоллес – досліджувати природу її лівої притоки Ріо-Негро. Після цієї добровільної розлуки товариші побачилися лише через 10 років в Англії, вже після повернення А. Уоллеса з Малайського архіпелагу. Самостійна робота А. Уоллеса по збиранню колекцій в первісних лісах вздовж Ріо-Негро тривала з 1850 по 1852 рр. І лише стан здоров'я, погіршене приступами малярії, змусило його у 1852 р. повернутися до Лондона.

Під час переїзду через Атлантичний океан А. Уоллес чуть не загинув на затонулому кораблі. Усі громіздкі колекції, зібрані натуралістами, пропали. Тушки тварин, малюнки і дорогоцінні щоденники з подорожі пішли на дно. 10 днів А. Уоллес і його товариші плавали океаном, поки їх не підібрало якесь судно і привезло до Англії.

Для молодого натураліста А. Уоллеса втрата колекцій і щоденників стала страшним ударом, адже він розраховував на продаж зібраних наукових цінностей. По прибуттю до Лондона він взявся за обробіток раніше переправленого до Англії матеріалу – колекцій і записів. Вже через рік після повернення на Батьківщину підготував брошуру ботанічного змісту «Про пальми Амазонки та їх користь». Одночасно з цим молодий натураліст описав свою подорож Амазонкою і Ріо-Негро («Traves on the Amazon and Rio Negro»). Хоча дана праця була перевидана у 1900 р. четвертим виданням, наукове

значення не може йти у жодне порівняння зі значенням його пізнішого твору – «Малайський архіпелаг» [11]. І це зрозуміло, адже щоденники і записи було втрачено. У фундаментальній праці «Тропічна природа» А. Уоллес, описуючи американські тропіки, в основному цитує Бейтса і Белта [12]. Як би там не було, у свою першу подорож він відправлявся звичайним аматором-самоучкою, а через 4 роки повернувся до Англії уже зрілим вченим і з великим досвідом спостережень за природою.

Використавши результати подорожі на Амазонку і відновившись після хвороби, А. Уоллес почав розробляти план нової подорожі в тропіки. На цей раз його увагу привернули азійські, не досліджені острови Малайського архіпелагу. Перебуваючи в Лондоні, познайомився з тоді ще молодим англійцем Томасом Гекслі (у подальшому – вченим світового рівня). А. Уоллес зацікавив його своїми планами, тому отримав урядову субсидію і рекомендації, які полегшили роботу А. Уоллеса як мандрівника і дослідника природи. Окрім цього, фінансову допомогу йому надав багатий колекціонер Уільям Сандерс.

У 1854 р. А. Уоллес відправився у свою Малайську подорож, з якої він повернувся до Лондона через 8 років вже відомим вченим, який розділив славу з Ч. Дарвіном у царині створення еволюційної теорії. Загалом, Малайська подорож А. Уоллеса відіграла вирішальну роль у формуванні його наукових поглядів і збагатила науку великою кількістю фактів. Якогось певного плану досліджень на Малайському архіпелазі в А. Уоллеса не було, через що він об'їздив весь архіпелаг, затримуючись якомога довше в особливо цікавих місцях. Так, прибувши до Сингапуру, А. Уоллес здійснив звідсіля коротку екскурсію на Малайський півострів, де піднявся на гору Офір.

У кінці 1854 р. мандрівник відвідав острів Калімантан, де мешкав в англійського губернатора князівства Саравак – містера Брука. На Калімантані А. Уоллес пробув увесь 1854 рік, де вдалося зібрати до 200 нових видів комах і

птахів. Зроблені надзвичайно детальні спостереження над життям орангутана, які досі фігурують в усіх описах цієї мавпи і вважаються класичними. У Сараваці А. Уоллес отримав двох помічників – малайського хлопчика Алі й молодого англійця Чарльза Аллена. Попрощавшись з Сараваком, А. Уоллес повернувся до Сингапура, щоб звідтіля перебраться на східний кут архіпелагу, спочатку на острови Балі і Ломбок, а потім у Макасар на острові Славесі. І, нарешті, в кінці 1856 р., він відвідав Аруанський архіпелаг, населений папуасами.

Перебування на острові Ару виявилось надзвичайно плідним: було зібрано тисячі цінних метеликів і райських птахів, здійснено цікаві фауністичні й антропологічні спостереження. Цікаво те, що, згідно слів самого А. Уоллеса, вигляд аруанських лісів, які дуже різко відрізняються від джунглів індо-малайської частини архіпелагу, воскресили в його пам'яті «напівзабуті враження від лісів екваторіальної Америки». Лише у квітні 1857 р. мандрівник повернувся в Макасар на Сулавесі з тим, щоб наступні 3 роки присвятити вивченню Молукських островів. Ці острови утворили перехід між індо-малайською і австрало-малайською частинами архіпелагу.

Побувавши на Амбоні і Тиморе, А. Уоллес поселився на невеличкому острові Тернате, резиденції голандського губернатора молукських і новогвінейських володінь. Тернате славився здоровим кліматом і звідти А. Уоллес їздив на близький острів Джилоло, а в першій половині 1858 р. здійснив доволі невдалу і виснажливу подорож на західне узбережжя Нової Гвінеї. Повернувшись звідти, А. Уоллес протягом 1859 р. відвідав острів Морських Розбійників (Баджан), побував знову на Сулавесі, в Манадо (Венангл), на Амбоні і два рази відвідав острів Серам. У 1863 р., відвідавши дорогою Тимор, Яву і Суматру, А. Уоллес повернувся до Лондона.

У своїй автобіографії вчений зазначав, що за час своїх восьмирічних подорожей архіпелагом він покрив 14 000 англійських миль: пішки, верхи,

пароплавом, на малайських човнах прау і китайських джонках, на маленьких папуасних пірогах. Однак він майже ніколи не віддалявся далеко від культурних центрів, де, завдяки своїм рекомендаціям, користувався сприянням англійських і голландських губернаторів і підпорядкованих їм місцевих раджив. Лише на островах Ару і Вайгес і особливо на пустельному узбережжі, населеному папуасами Нової Гвінеї, йому доводилося бути обережним. Загалом А. Уоллес був людиною великої фізичної витривалості і сили (його зріст сягав 185,5 см), проте, як житель північних регіонів, погано переносив екваторіальне сонце і часто обпалював руки, ноги, обличчя. Лише залізна воля і ентузіазм натураліста забезпечили йому успіх у збиранні власних колекцій. Ось як А. Уоллес описує своє захоплення першою спробою спіймати розкішний вид метелика на острові Баджан: «Красоти цього метелика неможливо висловити словами, і ніхто, окрім дослідника природи, не зрозуміє того глибокого хвилювання, яке я отримав, спіймавши його нарешті. Коли я вийняв його із сачка і розправив його величаві крила, серце моє забилося, кров прилинула до голови, я був тоді ближче до запоморочення, ніж у ті моменти, коли мені загрожувала смерть. Весь цей день у мене боліла голова: таким великим було хвилювання, збуджене цим для більшості людей звичайним випадком» (Цит. за Пузановим, 1936).

Саме з Малайського архіпелагу А. Уоллесом було надіслано дві статті, в яких він абсолютно незалежно від Ч. Дарвіна розвинув теорію боротьби за існування і виживання найбільш пристосованих видів. Мешкаючи в Сараваці на Калімантані, А. Уоллес у лютому 1855 р. написав першу статтю «Про закон, що визначає появу нових видів», в якій він, обговорюючи закономірності поширення організмів у часі і просторі, перший раз висловився на користь визнання еволюції організмів. Однак він залишав відкритим питання про фактори цієї еволюції. Рівно через три роки, приїхавши на свою тернатську базу, вчений переніс тяжку форму малярії, під час якої його хворий мозок напружено

працював над тезами нещодавно прочитаної ним книги Мальтуса про перенаселення. Саме там з'явилася думка про виживання найбільш пристосованих. За кілька днів була підготовлена відповідна стаття, направлена до Англії Лайєлю. Про враження, яке вона справила на Ч. Дарвіна та його колег, і про її вплив на подальші дослідження Ч. Дарвіна в літературі написано багато.

Дослідження А. Уоллеса на архіпелазі не обмежувалися зоологічними і ботанічними. Його різнобічний розум реагував на все: на питання колоніальної політики і господарства, залишки давньої цивілізації, культурні й расові особливості різного в племінному відношенні населення архіпелагу. Він залишив по собі словники 75 туземних мов і перемірив велику кількість черепів.

Повернення до Лондона було для А. Уоллеса суцільним тріумфом, адже привезений ним матеріал був колосальним: було зібрано 310 екземплярів ссавців, 8050 птахів, 100 плазунів і земноводних, 7500 молюсків, 15 100 метеликів, 83 200 жуків, 13 400 різних комах, а всього – близько 125 500 природничо-історичних об'єктів. На цей раз продаж привезених колекцій забезпечив А. Уоллесу кілька років спокійного існування та плідної наукової діяльності. За 6 років після повернення на Батьківщину А. Уоллес опублікував 30 статей, а в 1868 р. видрукував узагальнюючу працю «Малайський архіпелаг, країна орангутанга і райської пташки». Мала особливий успіх – витримала 10 перевидань тільки в Англії (останнє у 1891 р.); була перекладена різними мовами світу; нагороджена золотими медалями Королівського товариства, Паризького Географічного товариства тощо.

Окрім встановлення багатьох нових видів птахів і комах, а також безлічі фактів з біології та географічного поширення тварин і рослин основним результатом досліджень А. Уоллеса було розмежування органічної природи архіпелагу на два відділи: індо-малайський, куди відносяться великі острови Калімантан, Суматра, Ява; австрало-малайський, куди належать острови по

узбережжю Нової Гвінеї і Молукські. Острів Сулавесі, згідно А. Уоллеса, займає проміжне місце. Межа між цими відділами проходить на схід від о. Ява, між двома маленькими островами Балі і Ломбок, а відтак – по глибокій протоці, яка відділяє Калімантан від Сулавесі. По один бік від цієї лінії фауна і флора несуть на собі індійський вплив, по іншу сторону – австралійський. Пояснити цей факт, який немає ніякого логічного обґрунтування в контексті клімату, відмінності якого на сході і заході архіпелагу майже непомітні, можливо, згідно переконань А. Уоллеса, тільки припущенням, що індійсько-малайська частина архіпелагу була в недалекому геологічному минулому частиною Індо-Китаю, а австрало-малайська належала до австралійсько-новогвінейської суші. Цікавий факт, що поширення людських племен архіпелагу, згідно досліджень А. Уоллеса, в загальному майже співпадає з розподілом фауни і флори: індо-малайська частина населена племенами гладковолосої, скуластої малайської раси, австрало-малайська – шерстистоволосими чорними папуасами. Хоча дані А. Уоллеса і піддавалися пізніше уточненням і поправкам, однак основні положення його теорії зберігають значення і досі. Встановлена ним демаркаційна лінія так і зветься біогеографами «лінією Уоллеса».

Період після виходу у світ книги «Малайський архіпелаг» став для А. Уоллеса найбільш плідним та інтенсивним. Він не полишав розробок питань еволюційної теорії, в галузі якої безумовно визнавав пріоритет і авторитет Ч. Дарвіна (він навіть свою книгу, яка вийшла у 1889 р., назвав «Дарвінізм») [3]. Крім цього він взявся за розроблення і систематизацію накопиченого в науці та абсолютно не поясненого у світлі еволюційної теорії матеріалу з географічного поширення тварин. Особисті дослідження на конкретному матеріалі малайської фауни дали йому в цьому відношенні чудове підґрунтя. Він накреслив завдання розвитку проблем географічного поширення організмів, охарактеризованих у XII–XIII розділах його книги «Походження видів». А. Уоллес блискуче

справився з цим завданням, випустивши у 1876 р. два томи «Географічного поширення тварин», де було зібрано й критично опрацьовано колосальний матеріал про поширення тварин у часі та просторі, зоогеографічне районування суші та походження окремих фаун. Поклавши в основу зоогеографічного районування суші області, відзначені Склетером (1875 р.), А. Уоллес уточнив і окреслив їхнє значно детальніше: вони увійшли в науку під назвою областей Склетера-Уоллеса, або зазвичай «уоллесовських областей».

У 1880 р. А. Уоллес в доповнення до попередньої праці надрукував книгу «Острівне життя», у першій частині якої розглянув загальні питання, пов'язані з поясненням географічного поширення організмів, у другій, – проаналізувавши фауну та флору океанічних і континентальних островів. З особливою повнотою розглянуто кліматичні зміни попередніх геологічних періодів, особливо льодовикових. Зацікавлення ними спричинило спеціальні поїздки А. Уоллеса у 1895 р. до Швейцарії для особистого ознайомлення з льодовиками та змінами, залишеними ними.

Надзвичайно цікавою є точка зору вченого на взаємовідносини океанів і материків, яку він наводить в «Острівнім житті»: він різко протестує проти зловживання гіпотетичними «мостами суші» у вигляді затонувших Атлантид, Лемірій, Гондван. Цим зловживанням він протиставляє теорію постійності океанічних басейнів. Висунуті вперше А. Венегером ідеї про горизонтальний дрейф континентів зустріли у біогеографів співчутливе відношення. Наразі ці уявлення в суттєво модернізованому вигляді приймаються рядом геологів і служать основою біогеографічних уявлень [14].

Із географічних досліджень цього періоду згадаємо «Тропічну природу» (1878) і «Австралазію» А. Уоллеса.

Вчений не переставав розробляти питання еволюції органічного світу у світлі теорії природного добору. Свої погляди виклав у праці «Дварвінізм», у

якій розглядає найбільш важливі теми, полемізує з послідовниками Ламарка і викладає пункти своїх розбіжностей з Ч. Дарвіном (відомо, що він негативно відносився до запропонованого Ч. Дарвіном принципу статевого добору і не визнавав спадкування набутих ознак).

Фактично, працею «Дарвінізм» завершуються великі й оригінальні праці А. Уоллеса з природознавства, якими він прославив своє ім'я в науці. Праці останніх двох десятиріч його життя носять характер філософських і соціальних трактатів [15].

Відразу після повернення до Лондона, у 1866 р., А. Уоллес одружився з донькою ботаніка Уільяма Мітгена і здійснив поїздку в Швейцарію (яку повторив у 1895 і 1896 рр.). У 1871 р. побудував собі «будинок» в закинутій каменоломні у містечку Грейс (графство Ессекс), що в 15 км від Лондона, на березі р. Темзи. Прожив там 5 років, потім переселився до Кройцона, містечко, що в 19–20 км на південь від Лондона, згодом поселився в Доркінгу, де прожив три роки. Нарешті отримав у 1881 р. персональну пенсію від уряду Гладстона, яка повністю забезпечувала його життя, вибудував котедж у містечку Годальміг, неподалік Лондона у живописній місцевості. У 1887 р., вже у віці 64 років, А. Уоллес здійснив лекторське турне Америкою, прочитав 6 лекцій імені Лоуелля в Бостоні. Звідтіля перебрався на Далекий Захід, досліджував рослини в горах Сьєра-Невада і на піку Грея. Завершив своє турне Америкою у знаменитому своєю красою національному парку в долині Йосеміт, щоб полюбуватися величавими тисячолітніми секвоями.

У 1890 р. А. Уоллес був нагороджений Королівським товариством дарвінівською медаллю, а в 1891 р. – вищим державним орденом of Merit [16].

**Висновки.** Роль А. Уоллеса в наукових колах біологів визначається, перш за все, його участю в розробленні теорії походження видів шляхом природного добору, до якої він дійшов незалежно від Ч. Дарвіна. В галузі географії найбільш

вартісними можуть вважатися праці вченого щодо географічного поширення тварин на островах, за формою тропічної природи, а також щодо вивчення малайо-папуаського світу. Поряд із цим, А. Уоллес був надзвичайно багатогранною особистістю, володіючи одночасно і точністю натураліста з метафізичними тенденціями, і захоплюючись при цьому спиритизмом. Висловлював схильність до соціалістичних ідей (йому належать праці «Націоналізація землі», «Соціальні етюди»). Останньою книгою, надрукованою у 1911 р., була книга «Світ життя», в якій він дійшов висновку, що пристосуванням і природним добром неможливо пояснити не тільки еволюцію духовної природи людини, а й багатьох дивовижних побудов у тварин, наприклад, лусок метеликів або махового пір'я птахів. Хоча А. Уоллес був еволюціоністом, однак він не відійшов від ідеалістичного світогляду, вважаючи, що виникнення життя на Землі, поява чутливості та свідомості, а також походження людини викликано дією нематеріальних сил. Він заперечував активну роль зовнішнього середовища в еволюції видів. Така суперечливість поглядів А. Уоллеса привела його в кінці життя до того, що він став активним прихильником спиритизму. За своїм соціальним світоглядом вчений залишався утопічним дрібнобуржуазним мрійником, а не тим революціонером, яким він був у галузі біології. З Ч. Дарвіном мав суттєві розбіжності щодо поглядів на статевий добір.

#### **Список використаних джерел та літератури**

1. Анучин Н. А. А. Р. Уоллес. *Землеведение*. 1913. Т. 20. Кн.3. С. 87–95.
2. Анучин А. Н. А. Р. Уоллес. Люди зарубежной науки и культуры. Москва: Госиздательство географической литературы, 1960. С. 135–141.
3. Пузанов И. И. Уоллес как ученый и путешественник. *В кн.: А. Р. Уоллес Тропическая природа*. Москва: Географиздат, 1936. С. 3–54.
4. Wyhe J. A delicate adjustment: Wallace and Bates on the Amazon and «the problem of the origin of species». *J. History of Biology*, 2014. V. 47, № 4. P. 627–659.
5. Берра Т. М. Принятые Уоллесом приоритеты Дарвина его собственными словами. *Линней*. 2013. Т. 23. № 2. С. 23–40.

6. Казютинский В. В. Антропный принцип в научной картине мира. *Астрономия и современная картина мира*. Москва: ИФ РАН. 1996. С. 144–182.
7. Бейтс Г. Натуралист на Амазонке. Москва: Географиздат. 1958. 430 с.
8. Уиллсон Д. Забытый эволюционист: в поисках Альфреда Рассела Уоллеса. Москва: Аркадия, 2000. [Hystoricolored.com](http://Hystoricolored.com)
9. Матюхин В. Вечно второй. *Обзор*. Санкт-Петербург. 2023. 8 января.
10. Пилипчук О. Я., Стрелко О. Г., Коробченко А. А., Пилипчук О. О. Альфред Рассел Уоллес про гармонію у Всесвіті (До 120-річчя його праці «Місце людини у Всесвіті»). *Космічна наука і технологія*. 2022. Т. 28. № 2. С. 61–68.
11. Уоллес А. Р. Малайский архипелаг: Страна орангутана и райской птицы. 1872. 624 с.
12. Уоллес А. Р. Тропическая природа. Москва: Мысль, 1975. 224 с.
13. Уоллес А. Р. Дарвинизм. Изложение теории естественного подбора и некоторых из ее приложений. Москва: Тип. И. Д. Сытина, 1898. 753 с.
14. Уоллес Альфред Рассел (1823–1913). В кн.: А. И. Кафанов, А. А. Кудряшов. Выдающиеся ученые биогеографы: Биобиблиографический справочник. Москва: Наука, 2007. С. 160.
15. Уоллес А. Р. Научные и социальные исследования. Т. 1. Изучение Земли: Описательная зоология. Распределение растений. Распространение животных. Теория эволюции. Астрономия. Специальные проблемы. Санкт-Петербург: Павленков, 1903. 514 с.
16. Сто лет провозглашения теории Ч. Дарвина-Уоллеса. *Известия АН СССР. Серия биология*, 1958. № 4. С. 495–497.

### References

1. Anuchin, N. A. (1913). A. R. Uolles [A. R. Wallace]. *Zemlevedenie – Earth Science*, Vol. 20, Book 3, pp. 87–95 [In Russian].
2. Anuchin, A. N. (1960). A. R. Uolles [A. R. Wallace]. In: *Lyudi zarubezhnoi nauki i kulturi* [People of foreign science and culture]. Moskva, (pp. 135–141) [In Russian].
3. Puzanov, I. I. (1936). Uolles kak uchenii i puteshestvennik [Wallace as a scientist and traveler]. In: A. R. Uolles. *Tropicheskaya prirola* [Tropical nature]. Moskva, (pp. 3–54) [In Russian].
4. Wyhe, J. (2014). A delicate adjustment: Wallace and Bates on the Amazon and «the problem of the origin of species». *J. History of Biology*. Vol. 47, no. 4, pp. 627–659 [In Russian].
5. Berra, T. M. (2013). Prinyatie Uollesom prioriteti Darvina yego sobstvennimi slovami [Wallace's adoption of Darwin's priorities in his own words]. *Linnei – Linnaeus*, Vol. 23, no. 2, pp. 23–40 [In Russian].
6. Kazyutinskii, V. V. (1996). Antropnii printsip v nauchnoi kartine mira [The anthropic principle in the scientific picture of the world]. In: *Astronomiya i*

sovremennaya kartina mira [Astronomy and the modern picture of the world]. Moskva, (pp. 144–182) [In Russian].

7. Beits, G. (1958). *Naturalist na Amazonke* [Naturalist on the Amazon]. Moskva [In Russian].

8. Uillson, D. (2000). *Zabitii evolyutsionist: v poiskakh Alfreda Rassela Uollesa* [The Forgotten Evolutionist: In Search of Alfred Russel Wallace]. Moskva: Arkadiya. Retrieved from: [Hystoricolored.com](http://Hystoricolored.com) [In Russian].

9. Matyukhin, V. (2023). *Vechno vtoroi* [Forever second]. *Obzor – Review*. Sankt-Peterburg. 8 yanvarya [In Russian].

10. Pilipchuk, O. Ya., Strelko, O. G., Korobchenko, A. A., & Pilipchuk, O. O. (2022). Alfred Russel Uolles pro garmoniyu u Vsesviti (Do 120-richchya yogo pratsi «Mistse lyudini u Vsesviti») [Alfred Russell Wallace about harmony in the Universe (Before the 120th century «The Place of People in the Universe»)]. *Kosmichna nauka i tekhnologiya – Space science and technology*, Vol. 28, no. 2, pp. 61–68 [In Ukrainian].

11. Uolles, A. R. (1872). *Malaiskii arhipelag: Strana orangutana i raiskoi ptitsi* [Malay Archipelago: Land of the Orangutan and the Bird of Paradise] [In Russian].

12. Uolles, A. R. (1975). *Tropicheskaya priroda* [Tropical nature]. Moskva [In Russian].

13. Uolles, A. R. (1898). *Darvinizm. Izlozhenie teorii yestestvennogo podbora i nekotorykh iz yee prilozhenii* [Darwinism: An Exposition of the Theory of Natural Selection and Some of its Applications]. Moskva [In Russian].

14. Uolles Alfred Russel (1823–1913) [Wallace Alfred Russell (1823–1913)]. In: A. I. Kafanov, A. A. Kudryashov (2007). *Vidayushchiesya uchenie biogeografi: Biobibliograficheskii spravochnik* [Outstanding Biogeographers: Biographical Handbook]. Moskva, (p. 160) [In Russian].

15. Uolles, A. R. (1903). *Nauchnie i sotsialnie issledovaniya* [Scientific and social research]. In: Vol. 1. *Izuchenie Zemli: Opisatel'naya zoologiya. Raspredelenie rastenii. Rasprostranenie zhivotnikh. Teoriya evolyutsii. Astronomiya. Spetsialnie problemi* [Study of the Earth: Descriptive zoology. Distribution of plants. Distribution of animals. Theory of evolution. Astronomy. Special problems]. Sankt-Peterburg [In Russian].

16. (1958). *Sto let provozglasheniya teorii Ch. Darvina-Uollesa* [One hundred years since the proclamation of the theory of Charles Darwin and Wallace]. *Izvestiya AN SSSR. Seriya biologiya – Proceedings of the USSR Academy of Sciences. Biology series*, no. 4, pp. 495–497 [In Russian].

*Стаття надійшла до редакції: 18.02.2026 р.*

*Стаття прийнята до друку: 26.02.2026 р.*

*Стаття оприлюднена: 20.03.2026 р.*